

GRIGORIE TEOLOGUL, VASILE CEL MARE ȘI ATENA SECOLULUI AL IV-LEA*

IOANA COSTA

Universitatea din București

ioana.m.costa@gmail.com

Abstract: The panegyric Gregory the Theologian devoted to Basil the Great was composed three years after the death of the latter. The text, that it might be a revised version of a delivered speech, after being corrected and amplified, clearly designs two distinct characters, with specific biographies, united nevertheless in an impressive unique friendship. Their encounter in Athens, during the studies they accomplished there, means in the same time embracing the cultural authority of the city: the biblical references and the echoes of the ancient culture are in a subtle equilibrium, more relevant as it belongs to a discourse elaborated during several years.

Keywords: Gregory the Theologian, Basil the Great, Panegyric, Bible, ancient culture.

Discursul funebru închinat lui Vasile cel Mare de Grigorie Teologul este un text¹ care se definește prin mai multe trăsături remarcabile. Pornind de la aspectele formale, primul element care atrage atenția este întinderea neobișnuită a discursului, cel mai lung scris de Grigorie Teologul. Panegiricul datează, conform datelor interne, din 1 ianuarie 382, când se împlineau trei ani de la moartea lui Vasile cel Mare (care, la rândul său, nu compusese niciun discurs funebru). Nu se poate afirma cert că orația a fost cu adevărat rostită și, cu atât mai puțin, care ar fi fost forma ei inițială; este plauzibil ca textul ajuns la noi să reprezinte o versiune revizuită, corectată și amplificată. Conținutul justifică în egală măsură dimensiunile extinse ale discursului și reelaborarea lui: elogiul al unui prieten și al prieteniei înseși, este structurat ca un parcurs biografic, nuanțat de emoția amintirilor și de sentimentul de însingurare al celui care, născut poate în același an (330), avea să-i supraviețuiască vreme de un deceniu.

* *Gregory the Theologian, Basil the Great and the Athens of the IVth century*

¹ Traducerile în limba română ale Panegiricului au un istoric bogat: cea dintâi i se datorează arhimandritului Teoctist Scriban și a apărut în 1870 (în *Foia bisericească* a Sf. Mitropolii a Moldovei), fiind reluat după zece ani: Cuvânt funebru al Sfântului Grigorie Teologul, Arhiepiscopul Constantinopolului în lauda Sfântului Vasile cel Mare, Arhiepiscopul Cezareei Capadociei. În secolul al XX-lea, elogiul a circulat într-o traducere fragmentară, în Antologia alcătuită de Iuliu Valaori, din 1904 (Cuvânt funebru în cinstea Marelui Vasile, episcopul Cezareei Capadociei, capitolele 14-18 și 20-24); din 1931 datează traducerea integrală, Elogiul Sf. Vasil (Huși), realizată de pr. prof. Nicolae Donos după textul grecesc publicat în *Patrologia Graeca*, vol. 36, reluat în 2009 de Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă. Pasajele incluse în textul de față sunt extrase dintr-o traducere care ne aparține, în curs de publicare în colecția Părinți și Scriitori Bisericești.

Portretul Sf. Vasile este consistent, deopotrivă prin episoadele care îi jalonează biografia și prin mărturiile vii: Sf. Grigorie este nu doar un martor, ci și un părtaș, el este în acest opuscul un co-protagonist sau – pentru a folosi un termen din limbajul teatrului – deuteragonist. Pas cu pas, de la un paragraf la altul, cele două portrete devin tot mai clar definite, de la anii de început ai vieții, într-un spațiu geografic și familial similar, la anii de studii la Atena, apoi anii împlinirii teologice, pe fundalul rezistenței la arianism. Sfârșitul vieții pământești a venit mai devreme pentru Sf. Vasile: prietenul lui, așa cum o arată explicit *Panegiricul*, a rămas să aștepte cu dor reîntâlnirea.

Cele două personaje ale *Panegiricului* sunt bine marcate în segmentele puternice ale discursului, la extremități (*προοίμιον*, 1-2, și *ἐπίλογος*, 81-82). Deschiderea întrunește trăsături de *captatio benevolentiae*, dar nota dominantă este teoretizarea subiectului ales, ca probă a dibăciei oratorice: așa cum de-a lungul vieții se supusese exigențelor Sf. Vasile („pentru că aștepta de la lucrările mele ce nimeni între toți <oamenii> nu așteaptă de la ale sale”, par. 1), acum primește această încercare din urmă, de a și-l alege ca subiect al cuvântării chiar pe prietenul său. Măreția subiectului ales impune excelența tratării, dinaintea căreia autorul se pleacă smerit. Adaugă însă de îndată o elegantă înseriere: panegiricul (par. 1) este „cuvénita împlinire a unei datorii” (pentru că printr-o cuvântare se elogiază un maestru al discursului), subiectul este pe măsura puterilor lui („cărui alt subiect i-aș putea închina <puterea> cuvântului meu, de nu acestuia?”), pune în cuvinte bucuria amintirii, pentru sine, și îndemnul la virtute pentru cei din jur. Mai presus de cele două personaje stă rostul declarat, de exhortație. Pe de altă parte, oricare ar fi calitatea oratorică a textului, panegiricul urmează să aibă consecințe benefice: apropiindu-se de măreția subiectului, își împlinește menirea – ori, dimpotrivă, rămânând mai prejos („ceea ce se întâmplă fără chip de scăpare când se elogiază un om de felul acesta”, par. 1), mărturisește prin propria-i neputință un personaj mai presus de cuvinte.

La cealaltă extremitate a discursului (par. 82), emoționanta istorisire a clipei din urmă și a funeraliilor Sf. Vasile încheie darul celui care îi stătuse alături, pe aceeași treaptă și de aceeași vârstă. Dacă darul nu s-a ridicat la înălțimea așteptărilor, prietenul însingurat nu poate fi învinuit, pentru că este apăsător de bătrânețe, de boală, de dor: dorul va fi astâmpărat atunci când se vor întâlni din nou, la schimbarea sălașului, trăind împreună în desăvârșire. Până atunci însă rămâne întrebarea cu care Sf. Grigorie întoarce către sine, cu o sinceritate din care smerenia pare să fi fost ștearsă, finalul orației funebre: „cine oare va face elogiul nostru, pentru noi care vom părăsi această viață după tine, dacă vom merita cumva și noi un cuvânt de laudă?” (par. 82).

Autorul recurge cu discreție la numele protagonistului, care apare în forma proprie de numai șase ori; nu fără relevanță, găsim o a șaptea prezență în par. 10, cu referire la tatăl lui Vasile cel Mare, și o a opta ocurență sub forma pluralului, într-un pasaj care înregistrează o formă aparte de admirație, de tip mimetic: „puteau fi văzuți mulți Vasile după înfățișare, ca niște statui făcute din umbre – pentru că ar fi mult <să fie numiți> un glas repetat al ecoului” (par. 77). Altminteri, numele apare cel mai adesea însoțit de atributul „mare”, ajuns mai apoi parte componentă a numelui, „Vasile cel Mare”: în paragrafele 1, 16, 27, 56; apare fără determinant în paragrafele 63 și 82 (unde este o adresare directă, în vocativ, la finalul panegiricului); în paragraful 10, dedicat

tatălui, numele este analizat în sensul său lexical și îi este subliniată grandoarea: „numele <cu adevărat> mare dinaintea tuturor”.

În rest, în *ἑγκώμιον*, referirile la eroul panegiricului sunt făcute fie simplu, prin utilizarea unui pronume ori demonstrativ, fie prin recurgerea (deopotrivă de simplă și lipsită de spectaculos) la termenul „bărbatul”, „bărbatul acesta”, „bărbatul nostru” (*ἀνὴρ*), e.g. paragrafele 23, 28, 70, 79; uneori termenul este complinit de epitetul „nobil”, care poate funcționa și singur ca referire la personaj (e.g. par. 29); sau „bărbatul sfânt” (par. 55) ori, într-o formulare amplă, „sfântul lui Dumnezeu și adevăratul mitropolit al Ierusalimului ceresc” (par. 59); „sfântul acesta” (par. 80); în par. 24 este numit, din nou prin raportare la autorul panegiricului, „prietenu meu”.

Portretul Sf. Vasile capătă contur în două planuri: cunoașterea directă, care îi așază laolaltă pe autorul panegiricului și pe cei cărora el li se adresează și, pe acest fundal, urmărirea firului biografic, cu intarsii prețioase ce vin dinspre marea literatură a Antichității. Alternarea planurilor este delicată, nelăsând la vedere precizia cu care este condusă, într-o țesătură densă, cu suprapunerea perfectă autor-deuteragonist. Prietenul care vorbește aduce la suprafață episoade pe care mulți dintre cei de față le cunoșteau; amintirile comune devin vii prin împărtășirea lor și devin profunde prin trăirea creștină și prin saltul permanent înspre fondul culturii antice. De la biografia strămoșilor până la statura spirituală copleșitoare, fiecare trăsătură este construită prin trimiteri la textele sacre și la cele antice. De la început până la sfârșit, de la întâlnirea la Atena și până la regăsirea de dincolo de moarte, fiecare trăsătură rezonază în viața prietenului care vorbește acum. Voința lui Dumnezeu (par. 15) făcuse ca ei să se afle împreună la Atena și au rămas împreună, chiar și atunci când viața i-a împins în așezări depărtate. Cele două portrete se luminează unul pe celălalt, în episoade sprintene din anii adolescenței studioase, în așezarea sentimentelor și cunoașterii la vârsta maturității, în înțelepciunea anilor cărunți. Din sfiala cu care Grigorie își privește răspântiile vieții crește deopotrivă admirația pentru prietenul cel mare și nevoia de a ajunge el însuși în punctul dorit: ținut departe de acela de împrejurări potrivnice, se întreabă „dacă nu acolo se află sursa tuturor nepotrivirilor [...] și faptul că nu <am avut> un drum neted către filozofie, cum <s-ar fi> potrivit și cu dorința, și cu planul <meu>” (par. 25); tot așa, „izvorul a tot ce s-a abătut asupra mea și cursul nestatornic al vieții mele, și tulburarea și neputința de a practica filozofia sau de a avea reputația <unuia ce filozofează>” (par. 59)².

Pentru anii de studiu la Atena textul lui Grigorie Teologul conține câteva precizări biografice: doi dintre profesori sunt identificabili³: Proairesios⁴ (de la care nu au rămas texte, ci doar influența exercitată asupra discipolilor săi și amintirea respectului de care s-a bucurat la Roma, unde i se ridicase o statuie purtând inscripția: *Regina rerum Roma*,

² Privirea întoarsă asupra sa este mereu severă, îmblânzită totuși, din când în când, de măsurarea puterilor slăbite de vârstă; panegiricul stă sub semnul amintirii aceuia și al bătrâneții acestuia: „căci sunt apăsător de bătrânețe, de boală, de dorul de tine” (par. 82). Amintire și imbold, prietenul îi rămâne ghimpele dat de Dumnezeu în carne, așa cum spune explicit în final. Iar propria sa amintire urmează să reia și să perpetueze pilda.

³ Vide introducerea lui Jean Bernardi la volumul din Sources Chrétiennes: 37 sq.

⁴ Προαιρέσιος, cca 276-368, creștin, armean originar din Caesarea, unul dintre sofiștii de seamă ai vremii.

regi eloquentiae) și Himerios⁵ (de la care s-au păstrat 24 de discursuri complete). Influența acestuia din urmă este perceptibilă în *Panegiric*, atât în referirile – pentru care se găsesc puncte de contact în ce ni s-a păstrat de la Himerios⁶ – la „Pelopizii și Cecropizii și Alcmeonizii, ba și Aiaciczii și Heraclizii” (par. 3), la Abaris Hiperboreanul și Pegasul Argian (par. 21) cât și în ritualul primirii noilor învățaței la Atena.

Anii petrecuți la Atena veneau în continuarea studiilor pe care cei doi le făcuseră la Constantinopole, unde audiaseră împreună cursurile lui Libanios, după ce se întâlniseră pentru prima dată în Caesarea Mazaca. Grigorie amintește studiile lui Vasile la „Bizantion, această capitală a Răsăritului” (par. 14), „faimoasă prin sofștii și filozofii săi, care erau cel mai aproape de desăvârșire”. De acolo se îndreptase, „trimis de Dumnezeu și de minunata sa sete de cunoaștere” către Atena, „căminul elocinței” (par. 14). Pentru Grigorie, Atena reprezintă cu mult mai mult, căci amintirea excelenței culturale este multiplicată de prezența lui Vasile: „Atena, care a fost cu adevărat pentru mine, mai mult decât pentru oricare altul, cetatea de aur și sălașul bunătăților. Ea m-a făcut să-l cunosc deplin pe acest bărbat, <chiar dacă> nu-mi era necunoscut nici înainte; căutând elocința, am găsit fericirea și, într-un alt chip, mi s-a întâmplat același lucru ca lui Saul⁷ care, căutând asinele tatălui său, găsi o domnie, dobândind lăaturalnic ceva mai însemnat decât lucrul <căutat>”. Acesta este punctul de articulație al *Panegiricului*, în care biografia celui comemorat se aureolează subiectiv – nu fără un pasaj introductiv menit să atragă bunăvoința publicului (sau cititorului) prin enunțarea elaborată a slăbiciunii puterilor sale oratorice, cu mult mai firave decât ar fi meritat subiectul. Subiectul însuși nu este de data aceasta Vasile cel Mare, ci iubirea care îi legase și pentru care anii petrecuți la Atena sunt cei mai prețioși: „Până acum, cuvântarea noastră a înaintat ducându-mă pe o cale lină și ușoară, chiar regească, spre elogierea <acestui> bărbat; de aici încolo însă nu știu ce cuvinte anume să folosesc și nici încotro să mă întorc: cuvântarea noastră are în față ceva ce-i stă împotriva”. Grigorie vorbește deschis despre începuturile prieteniei lor, care este mai degrabă o „comuniune de simțire și fire”, și o face mânat parcă de o pornire căreia nu poate (și nici nu vrea) să i se opună: „căci este firesc ca privirea să nu se desprindă cu ușurință de priveliștile încântătoare și, dacă e smulsă de acolo cu forța, să dorească să revină”. Reținerile lui sunt o continuare a demersului de *captatio benevolentiae*: „Mă tem însă de greutatea întreprinderii mele. Mă voi strădui să o duc la capăt cât mai potrivit. Dar dacă voi fi înfrânt de iubire, să fie iertată simțirea care este cea mai îndreptățită dintre toate: cei ce au minte chiar cred că este o pierdere să nu ai simțiri” (par. 14).

Atena îi adusese laolaltă de parcă ar fi fost „un râu ce curge”, despărțit o vreme, după ce ieșise din același izvor „care era patria noastră” și ajunsese să străbată alte ținuturi (par. 15): acum se regăseau în spațiul acesta care îi chemase vorbind iubirii lor pentru știință, dar lăsându-i să se supună parcă poruncii lui Dumnezeu. Este emblematic faptul că Grigorie se afla la Atena înainte de sosirea prietenului său, unde a

⁵ *Ἱμῆριος*, cca 315-386, sofist și retor, cu aplecare către poezie, oferind parafraze sau chiar citate din poeme lirice grecești pierdute în tradiția directă; din textele păstrate se desprinde o bunăvoință față de creștinism – al cărui adept nu era, fiind inițiat în misterele lui Mithra.

⁶ *Himerii declamations et orationes*, A. Colonna (ed.), Roma 1959; *apud* Bernardi: 39. (*vide supra*).

⁷ 1Reg. 9:3.

mai rămas o vreme și după plecarea aceluia; acolada ateniană prefigurează cumva deceniul pe care avea să-l trăiască după moartea lui Vasile cel Mare: martor al anilor petrecuți la Atena, el a rămas să depună mărturie pentru rotundul întreg al vieții aceluia. Delicatețea cu care rememorează sosirea lui Vasile la Atena capătă dimensiuni propedeutice: „o aducere-aminte pentru cei ce o știu și o învățătură pentru cei ce nu o știu” (par. 15). Mica întâmplare pe care o relatează este „ca o aromă”, grăitoare pentru eroul *Panegiricului*, dar și pentru deuteragonist. Sosirea unui nou învățăcel declanșa întotdeauna un ritual de inițiere, făcut după gusturile vârstei și ale timpului, supunându-se unei legi atice „în care gluma se îmbină cu seriozitatea” (par. 16). Ritualul este aparent dur, dar pare să izvorască din prietenie, constând mai mult în amenințări decât în fapte agresive (acesta este comentariul generos al autorului). Luat în primire de „un prieten, ori o rudă, ori un compatriot, ori unul dintre fruntașii într-ale sofisticii, ori unul care face rost de bani și, prin asta, este ținut la mare stimă”, ajunge să fie ținta glumelor menite „să scadă judecata nou-venitului și să îl țină de la început sub stăpânire”. Glumele acestea sunt spirituale sau dimpotrivă, „după cât de necioplit ori civilizată este <fiecare>”. Descrierea episodului pare dominată de o fermecătoare spontaneitate, chiar dacă avem în față o construcție cu un scop bine definit. Nou-venitul este condus cu alai la baia publică; însoțitorii „îi deschid calea împărțindu-se în două și păstrând între ei aceeași distanță. Când sunt aproape, strigă cu putere și sar ca și cum ar fi posedați – strigătul îi poruncește să nu înainteze, ci să stea pe loc, de parcă nu i-ar fi îngăduită baia –, și în același timp bat în porți, înspăimântându-l cu zgomotul <acesta> pe tânăr: îi deschid astfel intrarea, redându-i libertatea, primindu-l la ieșirea de la baie ca pe unul egal cu ei și ca pe unul de-al lor. Încântătoare în ceremonia lor este iuțea cu care se adună și se risipesc cei ce-l hărțuiesc.” (par. 16). Grigorie simte cât de mult poate fi o asemenea întâmplare nepotrivită cu o fire serioasă și riguroasă în vorbire; el reușește să transfere și asupra altora respectul pe care el însuși îl simțea pentru Vasile. Prin mijlocirea discretă și cuviincioasă a lui Grigorie, prietenul lui „aproape că a fost singurul dintre cei ce sosiseră care a scăpat de obiceiul <aceia>, având parte de o cinstire mai mare decât cea acordată unui nou-venit”.

Episodul ocupă un loc precis, bine plănuit, în desfășurarea *Panegiricului*, pentru că, spune autorul, „acesta <a fost> începutul prieteniei noastre, de acolo <s-a iscat> scânteia unirii noastre, așa ne-am aprins unul pe celălalt” (par. 17). I se adaugă un alt moment, semnificativ deopotrivă pentru fiecare dintre cei doi în parte și pentru relația dintre ei: o dispută cu niște învățăcei armeni, care veniseră la Vasile „cu o plăsmuire de prietenie”, de fapt cu o manifestare de orgoliu intelectual, „căci le erau cunoscute de mult timp darurile cu care era el înzestrat, iar cinstirea care îi era acordată le era nesuferită” (par. 17). Grigorie este gata să le țină partea, dintr-o generozitate a caracterului său („fără să le simt pizma, încrezându-mă în aparențe”) și din prețuirea pe care o simțea față de mediul cultural al Atenei („nesuferind să văd că slava Atenei era atinsă odată cu ei și coborâtă grabnic în dispreț”). Abia când restabilește, prin ajutorul dat, echilibrul și repornește disputa, Grigorie înțelege ascunzișurile înfruntării și atunci i se alătură lui Vasile:

„El s-a bucurat pe dată de ce s-a întâmplat – căci era mai ager decât oricare altul – și, plin de înflăcărare, ca să vorbesc până la capăt în stilul lui Homer⁸, i-a lovit cu silogisme și nu i-a lăsat până nu i-a derutat cu totul, iar forța lui a câștigat o victorie neîndoielnică. Aceasta a fost pentru noi cea de-a doua – nu scânteie, ci adevărată flacăra a prieteniei, arzând cu strălucire și lumină”.

Urmarea a fost îndoită: pe de-o parte, Grigorie avea să sufere dușmănia fățișă a armenilor („au vorbit despre trădare, nu numai față de ei, ci chiar față de Atena, prin aceea că ei fuseseră înfrânți și rușinați de la prima încercare de către un singur bărbat și încă de unul care nu ajunsese la momentul încrederii în sine”, par. 18), pe de altă parte, Vasile s-a întristat de întorsătura pe care o luaseră evenimentele („nu găsea niciun motiv de bucurie în venirea <acolo>, căuta ce să mai spere, numind Atena o fericire deșartă”). Este încă una dintre împrejurările în care se așază temeinic prietenia lor, căci Grigorie îi vorbește despre fragilitatea comunicării dintre oameni și despre încetineala cu care se deprinde învățătura, având nevoie de încercări și de timp: „aducându-i în felul acesta liniștea în suflet, dându-i dovezi <de prietenie> și primind mult în schimb, l-am apropiat strâns de mine”. Din asemenea dialoguri se consolidează apropierea lor și dezvăluirea reciprocă a așteptărilor: „din acel moment am fost totul unul pentru celălalt, locuind laolaltă, mâncând laolaltă, simțind la fel, privind la un singur lucru, sporindu-ne mereu unul celuilalt căldura și trăinicia aspirațiilor” (par. 19). În continuarea acestor amintiri precis delimitate vin considerațiile mature – ori chiar izvorâte din înțelepciunea unei vieți trăite până la capăt – asupra apropierii dintre oameni:

„Iubirile de trupuri, pentru că sunt trecătoare, se trec și ele ca florile de primăvară: căci nici flacăra nu dăinuie când se termină materia ei, ci dispare odată cu ceea ce o aprinde, și nici dorința nu rămâne după ce s-a consumat jarul. Însă <iubirile cele> întru Dumnezeu, și care sunt curate, pentru că ținesc asupra unui fapt statornic, <tocmai> prin aceasta sunt mai durabile și, cu cât frumusețea li se dezvăluie mai mult, cu atât se leagă mai tare și îi leagă mai strâns pe cei ce au aceeași iubire. Așa este legea iubirii, mai presus de noi”.

Abateră de la firul biografic pare involuntară, dar este comentată prompt printr-o teoretizare a excursurilor:

„nu știu cum am alunecat în acest subiect, dar nu văd cum puteam lăsa deoparte povestirea aceasta; căci întotdeauna ce am lăsat nespus mi se pare necesar și mai de seamă decât ceea ce a fost de-acum spus și, dacă cineva m-ar opri brutal să merg mai departe, mi s-ar întâmpla ce li se întâmplă caractitelor: dacă sunt smulse din adăpostul lor, stâncile li se lipesc de ventuze și nu mai pot fi desprinse decât cu o forță care le rupe”.

Episoadele acestea, relatate parcă în trecut, sunt repere față de care dimensiunile prieteniei care i-a legat se arată cu adevărat neobișnuite. Amintindu-și „nu fără lacrimi” (par. 20), strădaniile lor în dobândirea „științei cuvintelor”, Grigorie reașază emulația firească a învățăcelilor într-o perspectivă care îi transformă într-o enclavă, cu doar doi locuitori, în mediul atenian:

⁸ Pasajul este marcat de termeni homerici, *vide e.g. Iliada*, 7.26, 15.738, 16.362, 22.188.

„invidia lipsea, râvna ne făcea harnici. Era o întrecere între noi doi nu pentru întâietate, ci în ce fel să-i acordăm <întâietatea> celuilalt: căci fiecare socotea ca bun al său personal slava celuilalt. Părea că un singur suflet punea în mișcare două trupuri și, chiar dacă nu este de crezut ideea că toate sunt în toți, nouă trebuie să ni se dea crezare că eram unul în celălalt și unul alături de celălalt. Amândoi urmăream un singur țel: virtutea și faptul de a trăi <punându-ne> speranțele în ce urma să fie, desprinzându-ne de aici <chiar> mai înainte de a pleca de aici. Privind spre acest țel, ne struneam viața și tot ce făceam, călăuziți de această poruncă, și ne îndemnam unul pe altul la virtute și, dacă nu e prea mult să o spun, eram unul pentru altul regulă <de viață> și îndreptar pentru a deosebi ce e drept de ce nu este”.

Tabloul prieteniei dintre cei doi sfinți, dincolo de amintirile și emoțiile prietenului însingurat, conține referiri literare păstrate într-un desăvârșit echilibru al antichității și creștinismului, e.g. par. 20: „Astfel fiind legăturile dintre noi și pe astfel de coloane de aur sprijinindu-se încăperea cu pereți buni, cum spune Pindar⁹, mergeam mereu mai departe, avându-l în ajutor pe Dumnezeu și aspirațiile noastre”. Dubla focalizare a interesului pe care o percepem la lectura *Panegiricului*, prin trimiterile literare în sens larg, o regăsim în planul concret al descrierii vieții celor doi învățați: drumurile lor zilnice cunoșteau doar două ținte, „unul ne ducea la casele noastre sfinte și la profesorii de acolo, iar celălalt ducea la învățătorii din afară” (par. 21). Ierarhizarea este explicită: cel dintâi era „cel mai de preț”, al doilea „nu se bucura de aceeași considerație”; toate celelalte drumuri (ce duceau la spectacole, piese de teatru, adunări, banchete) rămăseseră pentru ceilalți, care nu erau totuși disprețuiți pentru opțiunile lor: „Căci cred eu că nimic nu este de preț în afară de ceea ce duce la virtute și îi face mai buni pe cei ce o urmează. Pentru fiecare există o denumire anume, provenită de la părinții săi ori de acasă, sau de la îndeletnicirile ori actele care îl caracterizează”. Opțiunile celor doi sunt personale și nu îi așază, prin simplul fapt că au ales creștinismul, mai presus de restul celor se ce străduiesc să atingă un țel:

„pentru noi, fapta cea mare și titlul suprem consta în a fi creștin și a fi numiți astfel, fiind noi mai mândri de aceasta decât era Gyges¹⁰ de redobândirea inelului său, datorită căruia a domnit peste lidieni, de nu cumva e doar o legendă, ori decât era <mândru> Midas¹¹ de aurul <său> de la care i-a venit sfârșitul, căci orice atingea <se făcea> aur [asta <fiind> o altă legendă frigiană]. La ce bun să mai vorbesc despre săgeata lui Abaris Hiperboreanul¹²

⁹ *Olympica*, 6.1-3.

¹⁰ Gyges, rege lidian din secolele VIII-VI î.Hr., fusese (după unele relatări antice, probabil alegorice) păstor; el a găsit un inel fermecat care i-a schimbat soarta, transformându-l în fondator de dinastie regală.

¹¹ Regele Midas este celebru în mitologia greacă pentru darul de a transforma în aur tot ce atingea, ca răsplată aleasă de el pentru un bine făcut zeului Dionysos. Darul lui miraculos a avut pe dată consecințe nefaste, pentru că viața lui Midas și a celor din preajma lui era pusă astfel în pericol; Dionysos l-a învățat să scape de darul funest spălându-se în râul Pactolus, care astfel a devenit aurifer.

¹² Abaris este un personaj legendar, preot al lui Apolo; ar fi deprins arta vindecării și a profeției în ținutul hiperboreenilor. Herodot (*Istorie*, 4.36) îl înfățișează călătorind pe o săgeată, fără să mănânce vreodată ceva.

sau despre Pegasul argian¹³, pentru care era mai lesnicios zborul prin aer decât era pentru noi ridicarea la Dumnezeu unul prin celălalt ori unul împreună cu celălalt”.

Pasajul este, din nou, o elaborată întreșere a credinței creștine cu cultura antică și pregătește pasul următor al discursului, căci mediul atenian se dovedește o punere la încercare a credinței: Atena „este mai bogată în bogăție rea [în idoli] decât restul Greciei și este greu să nu te lași ademenit de cei care îi laudă și li se închină”, dar, spune Grigorie (par. 21), este tocmai prin aceasta

„un loc care ne-a întărit în credință pentru că am recunoscut ce era înșelător și calp, <ajungând> de aici să disprețuim acei idoli tocmai acolo unde idoli erau divinizați. Iar dacă există ori se crede <că există> un fluviu care curge prin mare <reușind> să-și păstreze apa dulce, ori o făptură care se mișcă în foc, unde toate sunt mistuite, așa eram și noi printre toți cei de vârsta noastră”.

Această enclavă cu doi locuitori devine un reper și un model, adunând în jur o întreagă „frăție ce nu era lipsită de noblețe, aflată sub diriguirea și conducerea lui <Vasile>” (par. 22). Faima pe care ei nu o căutaseră i-a ajuns și s-a multiplicat datorită profesorilor lor, tot așa cum avea să se răsfrângă și în sens invers, de la învățăcei către profesori (par. 22):

„De aici s-a întâmplat că am ajuns faimoși, nu numai printre profesorii și camarazii noștri, ci chiar în toată Grecia și la cei mai cunoscuți <dintre greci>. Ba <faima noastră> a ajuns chiar și dincolo de hotare, după cum am aflat sigur din povestirile multora. Căci profesorii noștri le erau cunoscuți tuturor care cunoșteau Atena, iar toți care îi știau <pe ei> ne știau și pe noi, se auzea și se vorbea și de unii, și de alții, așa încât eram o pereche nu fără renume și despre care se vorbea”. Cei doi se definesc unitar (și, din nou, referirile sunt luate din galeria de personaje a Antichității): „pentru ei nu valorau cu nimic <mai mult decât noi> Oreste și Pilade¹⁴, nimic, Molionizii¹⁵”.

Himerios, unul dintre profesorii lor, dedică explicit un discurs (18) (*apud* Bernardi: 39-40). primului său auditor venit din Cappadocia; cum Grigorie spune că el și Vasile îi ascultaseră pe toți profesorii de la Atena, este plauzibil ca acesta să fie un discurs de rămas bun pronunțat în 358 (sau 356), la plecarea lui Vasile de la Atena. Este vorba aici de acele bogății care nu sunt ale comorilor lui Gyges ori ale Lydiei, ci sunt reprezentate de niște discipoli aflați în floarea vârstei, ajunși la maturitatea intelectuală. Chiar dacă doar unul dintre ei pleacă, vorbele de rămas bun li se adresează

¹³ Pegas este faimoasa făptură mitologică: cal înaripat, prieten al Muzelor, cel care îi adusese lui Zeus fulgerul din Olimp. A fost prins de eroul Belerofon, pe care l-a ajutat să înfrângă Himera, un monstru cu răsuflare de foc și înfățișare compozită (leu, șarpe, capră). După moarte, Pegas a devenit constelație.

¹⁴ Pilade este cunoscut mai cu seamă pentru prietenia sa cu Oreste, fiul lui Agamemnon și al Clitemnestrei, care îi era văr primar (erau amândoi nepoții lui Atreu); apropierea lor data din copilărie, când Oreste fusese trimis la curtea regelui Focidei, Strophius (tatăl lui Pilade), unde a rămas până la întoarcerea lui Agamemnon de la Troia.

¹⁵ Sub numele de *Moliones* sau *Molionides* erau cunoscuți Eurytos și Cteatos, frați gemeni, pe care o mitologia greacă îi indică drept fii ai lui Poseidon; ei s-ar fi născut, după unele variante, cu un singur trup, două capete, patru brațe și patru picioare. Au sfârșit ucii de Hercule.

amândurora, văzuți ca inseparabili, uniți într-un parcurs biografic care, chiar dacă nu avea să îi mai țină aproape unul de altul, ca la Atena, rămânea îngemănat, dincolo de detaliile vieții.

Bibliografie

- Bernardi 1992: Jean Bernardi (ed.), Grégoire de Nazianze, *Discours 43*, în: *Discours 42-43*, Paris, Cerf, 1992, 116-307.
- Moreschini 2000: Claudio Moreschini (ed.), Gregorio di Nazianzo, *Orazione 43. Orazione funebre per il grande Basilio*, în: *Tutte le orazioni*, Milano, Bompiani, 2000, 1030-1121.
- Costa 2012: Ioana Costa, *Author and hero (Gregory the Theologian, Basil the Great)*, în „Analele Universității București. Limbi și Literaturi Străine”, LXI/2012, nr. 2, București, 2012, 43-49.